

SCHEMAT POLEMIKI Z MARCJONEM U IRENEUSZA Z LYONU I EZNIKA Z KOLB

Polemika z Marcjonem zaprzętała umysły wielu Ojców Kościoła. Ten żyjący w II w. gnostyk, który swoje poglądy zawarł w zaginionym dziele pt. "Antitheses" okazał się szczególnie niebezpieczny zarówno dla wspólnoty Kościoła II w., jak i wieków późniejszych. Stąd też - jak wiadomo - mnożyły się dzieła polemiczne przeciwko Marcjonowi i marcjonitom od czasów mu współczesnych do kilkuset lat późniejszych. Wśród najstarszych należy wspomnieć zaginione dziełko Justyna¹, zaginione dziełko Teofila z Antiochii² oraz Ireneusza "Adversus haereses"³. W literaturze łacińskiej do najstarszych zalicza się "Adversus Marcionem" Tertuliana⁴. Polemikę podejmują także późniejsi Ojcowie Kościoła, zwłaszcza greccy. Przenika ona także do patrystycznej literatury armeńskiej. Jeden z ozołowych jej przedstawicieli, Eznik z Kolb /V w./ ostatnią IV księgę swego napisanego ok. 445-448 r. dzieła "De Deo" /arm. Է՛ւ Թ Թ Թ Թ Թ/ ⁵ poświęca

-
- 1 Por. Eusebius, H.E. IV, 11,8, Sch 31,175, POK 3,158 = Irenaeus, Adversus haereses IV, 6,2, Sch 100,440.
 - 2 Por. Eusebius, H.E. IV, 24, Sch 31,206-207, POK 3,184.
 - 3 PG 7,437-1224 /libri I-V/; ostatnie krytyczne wydanie: A.Rousseau - L.Doutreleau, Liber I = Sch 263-264; liber II = Sch 293-294; liber III = Sch 210-211; liber IV = Sch 100; liber V = Sch 152-153.
 - 4 PL 2,239-254, CC 1,437-726.
 - 5 Wydane z tłumaczeniem franc. przez L.Mariès - Ch.Mercier, PO 28, Paris 1959, fasc. 3-4, 413-776, [3-432]; Por. L.Mariès, Le "De Deo Uno" d'Eznik de Kolb, connu sous le nom de "Contre les sectes". Études de critique littéraire et textuelle, Paris 1924; Przekład niemiecki, S.Weber, BKV² 57,25-180; tenże, Abfassungszeit und Echtheit der Schrift Ezniks "Widerlegung der Irrlehren", "Theologische Quartalschrift" 79/1897/ 367-398; tenże, Die Apologie der christlichen Wahrheit bei der Armeniern des Altertums, "Der Katholik" 78/1898/ 212-231, 311-326; M.Minassian, A propos d'un passage d'Eznik /p. 241/, "Museum" 86/1973/ 341-363.

polemice z Marcjonem⁶.

Byłoby rzeczą ciekawą prześledzenie tej polemiki u wszystkich Ojców Kościoła, wykazanie elementów wspólnych oraz wzajemnej współzależności Ojców. Kwestii współzależności patrologia współczesna poświęca coraz więcej uwagi. Niewątpliwie patrystyczne polemiki z herezykami posiadają nie tylko analogiczne treści, ale także podobny schemat dowodzenia, przejmowany często od wcześniejszych Ojców. Znajduje to zastosowanie także w polemice z Marcjonem.

W niniejszym artykule podejmujemy próbę ukazania podobieństwa omawianej polemiki u Ireneusza i Eznika. Wybór tych dwóch autorów nie jest przypadkowy. Wprawdzie Eznik żyje około 250 lat później, lecz jego dzieło wykazuje wyraźną zależność od żyjących wcześniej Ojców greckich, a zwłaszcza od Ireneusza⁷.

Wydaje się to zrozumiałe, gdyż jak informuje Koriun w napisanym przez siebie "Żywocie Mesropa"⁸ - Eznik w czasie swojej podróży do Edessy, w celu zdobycia dzieł Ojców syryjskich, zatrzymuje się także w Konstantynopolu, znajdując tu wiele dzieł Ojców greckich. Przywozi je później do Armenii, gdzie są tłumaczone na język armeński⁹.

Zależność Ojców armeńskich, w tym także Eznika, od Ireneusza znajduje swoje dodatkowe potwierdzenie w fakcie ogromnej popularności tego Ojca Kościoła w literaturze armeńskiej. Wystarczy tu przypomnieć, że IV i V księga "Adversus haereses" w wersji armeńskiej należą do najstarszych zachowanych przekładów, a "Epideiksis..." dotarło do naszych czasów tylko w wersji armeńskiej, pochodzącej z naj-

6 PO 28, 358-432, BKV² 57, 152-180.

7 O Ezniku z Kolb por.: L. Adontz, "Revue de l'Orient chretien" 25 /1926/ 309-357; O. Bardenhewer, Geschichte der alchristlichen Literatur, V, Freiburg in Br. 1932, 209-216; V. Inglisian, RAC VII 118-128; P. Ananian, DHGE XVI 293-294; M. Zakrzewska-Dubasowa, Historia Armenii, Wrocław 1977, 61-64; K. Staniecki, EK IV 1484-1485.

8 Das Leben Mesrops, Krit. arm. Aufgabe N. Akinian, Wien 1952; przekład niemiecki: S. Weber, BKV² 57, 185-232.

9 Tamże 17, BKV² 57, 220-221.

wcześniejszego okresu chrześcijańskiej literatury Armenii. W ostatnich latach Ch. Renoux przekazał nowe, dotychczas nieznanne, fragmenty armeńskie obu dzieł Ireneusza¹⁰.

Nie jest rzeczą łatwą rozstrzygnąć dzisiaj na ile Eznik korzystał bezpośrednio z Ireneusza, a na ile z pism jego "uczniów", do których zalicza się powszechnie Metodego z Olimpu i Epifaniasza z Salaminy. Wiadomo, że Armeńczyk w swoim dziele posługiwał się obszernymi cytacjami z traktatu Metodego "O wolnej woli"¹¹. Wiadomo też, że Epifaniasz, który w "Haereses" całymi partiami cytuje "Adversus haereses" Ireneusza, był również znany w najwcześniejszych przekładach literatury armeńskiej¹². Wydaje mi się jednak, że porównanie s c h e m a t u polemiki z Marcjonem, jaki stosuje zarówno Ireneusz, jak i Eznik, pozwala wzmocnić tezę o zależności myślowej tego ostatniego od Biskupa Lyonu¹³.

Swoje dzieło Ireneusz adresuje wprawdzie przeciw wszystkim gnostykom, ale Marcjona i marcjonitów wspomina imiennie aż 32 razy. Polemika z Marcjonem przewija się we wszystkich pięciu księgach "Adversus haereses", ale możemy dostrzec w niej pewne metodyczne uszeregowanie argumentów.

Najpierw Ireneusz dokonuje krótkiej p r e z e n t a c j i poglądów Marcjona, akcentując to, co w nich różni się od doktryny katolickiej¹⁴. Następnie przechodzi do odparcia nauki tegoż gnostyka, opierając się najpierw na argumentach r o z u m o w y o h. Wskazuje, że koncepcja dwóch bogów u Marcjona jest absurdalna i praktycznie prowadzi do ateizmu¹⁵, podczas gdy wszelkie racje rozumowe

-
- 10 Por. Ch. Renoux, Irénée de Lyon. Nouveaux fragments arméniens de l'"Adversus haereses" et de l'"Epidéixis". Introduction, traduction latine et notes, PO 39, fasc.1, n.178, Turnhout 1978.
 - 11 Zestawienie tekstów por. w PO 22, fasc.5.
 - 12 Armeńską wersję "Haereses" Epifaniasza wydał J. Dashian, Wien 1895.
 - 13 O metodach polemicznych Ireneusza i Eznika zob.: B. Reynders, La polémique de saint Irénée. Méthode et principes, "Recherches de Théologie ancienne et médiévale" 7/1935/ 5-27; C. Williams, Eznik's résumé of Marcionite Doctrine, "Journal of Theological Studies" 45/1944/ 65-73.
 - 14 I, 27, 2; I, 28, 1, Sch 264, 350, 354.
 - 15 II, 1, 4; II, 3, 1, Sch 294, 30, 42.

muszą prowadzić do stwierdzenia, że istnieje jeden Bóg, który jest równocześnie Ojcem i Stwórcą wszystkiego¹⁶. Sposób, w jaki został zrodzony Syn z Ojca jest Bożą tajemnicą, której nie tylko nie może znać Marcjon i inni gnostycy, ale także aniołowie i archaniołowie¹⁷.

Swoją polemikę Ireneusz rozwija dalej w oparciu o argumenty zaczerpnięte z *T r a d y c j i*¹⁸. Wykazuje, jaka jest nauka Apostołów przechowywana w Kościele. Akcentując "prioritatem veritatis" zwraca uwagę, że Marcjon rozwinął swoją działalność za pontyfikatu Aniceta, który jest już dziesiątym papieżem. Przedtem sekta Marcjona nie była znana, nie może więc zawierać prawdy¹⁹. Wspomina również, że wierny świadek Tradycji - Polikarp nie zawahał się nazwać Marcjona "pierworodnym szatana"²⁰.

Następny etap polemiki Ireneusza stanowią argumenty *s k r y p t u r y s t y c z n e*. Siłę swego dowodzenia opiera najpierw na Ewangelii św. Jana, który ponad wszelką wątpliwość stwierdza, że świat stał się przez Chrystusa i że przyszedł On "do swoich"²¹ /czemu wyraźnie zaprzeczali marcjonici/. Wskazuje dalej na wewnętrzne podobieństwo ewangelii synoptycznych²², z którymi stoi w sprzeczności dzielenie przez Marcjona ewangelii na części, akceptowane i odrzucone²³. Osobno zajmuje się Ireneusz ewangelią św. Łukasza, atakowaną przez marcjonitów, podkreślając, że szereg faktów z życia Chrystusa - które uznają także marcjonici - znamy właśnie tylko dzięki niej²⁴. Stąd też, jeśli Marcjon odrzuca trzecią ewangelię, pozostaje właściwie bez ewangelii²⁵.

Dalszy ciąg argumentacji Ireneusza można by nazwać argumentacją *d o g m a t y c z n ą*. Ireneusz zauważa, że podział zastosowany przez Marcjona neguje boskość obu bogów. Bóg bowiem z natury

16 II, 30, 9, SCh 294, 318.

17 II, 28, 6, SCh 294, 282.

18 III, 2, 1, SCh 211, 26.

19 III, 4, 3, SCh 211, 50.

20 III, 3, 4, SCh 211, 40-44.

21 III, 11, 2, SCh 211, 144.

22 III, 11, 7, SCh 211, 158.

23 III, 11, 9; III, 12, 12, SCh 211, 170, 230.

24 III, 14, 3, SCh 211, 266.

25 III, 14, 4, SCh 211, 274.

swojej jest dobry. Jeśli brakuje mu dobroci, nie jest Bogiem. Bóg zaś, który jest dobry, a który nie jest równocześnie Sędzią, nie może też być uważany za Boga, ponieważ niemożliwa jest wtedy sprawiedliwość i niemożliwe jest nazwanie Go mądrym Ojcem²⁶.

Prawdę o Bogu może objawić tylko Jezus Chrystus, bo On jest Synem Bożym, a nie Marcjon²⁷.

Ostatni etap polemiki Ireneusza można by nazwać wykazywaniem wewnętrznych sprzeczności i niekonsekwencji w nauce Marcjona. Biskup z Lyonu zarzuca gnostykowi nieznamość Pisma św.²⁸, prowadzącą do mylnej interpretacji słów Chrystusa w sensie obalania Starego Prawa /np. Mt 5,27; 5,33/²⁹. Ireneusz podkreśla, że słów tych nie można wrywać z kontekstu, który wskazuje wyraźnie na to, że Chrystus nie obala starego Prawa - jak głosili marcjonici - lecz je uzupełnia i rozwija³⁰. Ten etap polemiki kończy seria pytań, tak skonstruowanych przez naszego autora, że wykazują równocześnie sprzeczności twierdzeń marcjonitów³¹. Nie waha się Ireneusz skierować do nich wreszcie bezpośredniej zachęty: "Dicemus autem adversus omnes haereticos, et primo quidem adversus eos qui sunt a Marcione et adversus eos qui sunt similes illis, ab altero Deo dicentes esse prophetas: Legite diligentius id quod ab Apostolis est Evangelium nobis datum et legite diligentius prophetias, et invenietis universam actionem et omnem doctrinam et omnem passionem Domini nostri praedictam in ipsis"³².

Trudno zaprzeczyć, że poprzez tak uszeregowane etapy argumentacji, autor nasz właściwie wyczerpuje polemikę. W dalszej części dzieła są raczej pewne nawroty oraz uzupełnienia polemiki. Dotyczy to przede wszystkim kwestii zmartwychwstania ciał, negowanego przez marcjonitów. Ireneusz porusza ją głównie w księdze V "Adversus haereses". Przeprowadza przy tej okazji egzegezę zdania św. Pawła "cia-

26 III,25,3, Sch 211,482.

27 IV,6,2,4, Sch 100,440.

28 IV,8,1, Sch 100,464.

29 IV,13,1, Sch 100,524.

30 Tamże.

31 IV,33,2, Sch 100,804.

32 IV,34,1, Sch 100,846.

to i krew nie mogą osiąść Królestwa Bożego" /1 Kor 15,50/, które marcjonici uważali za podstawę do negacji zmartwychwstania ciał. Ireneusz wykazuje w oparciu o inne teksty, że Apostoł z całą pewnością nauczał z przekonaniem o zmartwychwstaniu ciał³³.

Niemalże na ostatnich kartach swego dzieła dołącza stwierdzenie ad personas mówiąc, że marcjonici i inni gnostycy są "instrumentami szatana". Przez nich bowiem objawia się szatan, aby złorzeczyć Bogu³⁴.

Możemy zatem polemikę Ireneusza z Marcjonem ująć w następujący schemat:

1. przedstawienie błędów
2. argumenty rozumowe
3. argumenty z Tradycji
4. argumenty skrypturystyczne
5. argumenty dogmatyczne
6. wykaz sprzeczności i niekonsekwencji w nauce Marcjona
7. uzupełnienia:
 - a/ kwestia zmartwychwstania ciał
 - b/ deprecjacja personalna marcjonitów

Spróbujmy teraz spojrzeć, jak skonstruował polemikę z Marcjonem drugi z omawianych Ojców Kościoła - Eznik z Kolb. Rozpoczyna - podobnie jak Ireneusz - od p r e z e n t a c j i s y s t e m u Marcjona³⁵. Następnie wyakcentowawszy jego błędy w świetle nauki katolickiej³⁶, przechodzi do ich odparcia, zaczynając od argumentów r o z u m o w y o h³⁷. Zauważa, że koncepcja Marcjona o dwóch bogach jest nie do przyjęcia, ponieważ od razu sugeruje, że ponad Bogiem Prawa jest ktoś wyższy, któremu ten musiałby podlegać³⁸. Jest tu zbieżność z argumentacją Ireneusza, który wręcz zauważa, że taka koncepcja Marcjona prowadzi do nieskończonej ilości światów i niezliczonej ilości bóstw³⁹.

33 V,13,2-5, Sch 153,166-182.

34 V,26,2,Sch 153,332.

35 Eznik, De Deo, PO 28,358.

36 Tamże 359-363.

37 Tamże 364-374.

38 Tamże 364.

39 Por. Adversus haereses II,1,4, Sch 294,32.

Z kolei, po przeprowadzeniu egzegezy zdania św. Pawła o trzecim niebie /2 Kor 12,2-4/⁴⁰, która służy mu raczej na poparcie argumentów rozumowych, Eznik przechodzi do argumentacji skrypturystycznej z kryptyk ⁴¹. Zwalcza doketyzm Marcjona, wykazując odpowiednimi cytatami, że już w Starym Testamencie zapowiedziana jest "cielesność" Jezusa⁴².

Także Eznik - podobnie jak Ireneusz⁴³ - powołuje się na ten sam fragment Ewangelii św. Jana /1,11/ podkreślając, że Jezus przyszedł do swoich, a więc On wspólnie z Ojcem jest Panem świata⁴⁴. Do argumentacji skrypturystycznej armeński Ojciec Kościoła dołącza także egzegzę Pawłowego tekstu /1 Kor 15,24-25/⁴⁵. Z kolei Armeńczyk przechodzi do argumentacji dogmatycznej, którą osnuwa wokół nauki o wybawieniu dusz z otchłani. Autor nasz podkreśla, że moc odkupieńcza Chrystusa obejmuje zarówno te dusze, które tam oczekiwały Jego przyjścia, jak i przyszłe pokolenia ludzkie. Inaczej bowiem - gdyby konsekwentnie zastosować założenia marcjonitów - Syn Boży musiałby być zesłany dopiero przy końcu świata⁴⁶. W ten sposób Eznik podsuwa wniosek, że nie można stawiać w opozycji dobroci i sprawiedliwości Boga. Spotykamy to także u Ireneusza w analogicznej części polemiki z Marcjonem⁴⁷.

Z kolei armeński Ojciec Kościoła wskazuje na niekonsekwencje w twierdzeniach Marcjona, mające swoje źródło w nieuwzględnianiu kontekstu całego Pisma św. Eznik analizuje te same cytaty z Pisma św., co Ireneusz /np. Mt 5, 28; Mt 19,18/⁴⁸, na które powoływali się Marcjonici i podkreśla z naciskiem - podobnie jak Biskup Lyonu - że Chrystus nie przeciwstawiał tego co nauczał Staremu Prawu, lecz rozwijał je, wykazując pełną zgodność między swoim nauczaniem, a tymże Prawem⁴⁹. Dlatego też poddaje krytyce ascezę marcjonitów jako niezgodną z Pismem

40 Eznik, De Deo, PO 28, 377-384.

41 Tamże 385.

42 Tamże 389.

43 Por. Adversus haereses III,11,2, Sch 211,144.

44 Eznik, De Deo, PO 28,393.

45 Tamże 394-397.

46 Tamże 398-404.

47 Por. Adversus haereses III,25,3, Sch 211,482.

48 Tamże IV,12,5; IV,13,1, Sch 100,520,524.

49 Eznik, De Deo, PO 28,405-406.

św. 50

Przy samym końcu swojej polemiki Armeńczyk zajmuje się także kwestią zmartwychwstania ciał⁵¹. Przeprowadza egzegezę /1 Kor 15, 50/, twierdząc - podobnie jak Ireneusz⁵² - że w sposób niezbity można udowodnić, iż Apostoł narodów głosił zmartwychwstanie ciał.

Polemika kończy się notą, dotyczącą osoby Marcjona. Eznik wyraźnie deprecjonuje Marcjona, wykazując jego niegodność osobistą oraz reasumując równocześnie jego poglądy⁵³.

Niezależnie więc od podziału, jaki zastosowali wydawcy omawianego traktatu "De Deo" w polemice Eznika z Marcjonem można wyróżnić następujące części:

1. przedstawienie błędów
2. argumenty rozumowe
3. argumenty skrypturystyczne
4. argumenty dogmatyczne
5. wykaz nieskonsekwencji w nauce Marcjona
6. uzupełnienia:
 - a/ kwestia zmartwychwstania ciał
 - b/ deprecjacja personalna Marcjona.

Nietrudno zauważyć, że podział ten odpowiada niemal dokładnie podziałowi, jaki możemy dostrzec w polemice Ireneusza z Marcjonem. U Eznika brakuje tylko grupy argumentów z Tradycji. Jest to na swój sposób zrozumiałe, jeśli weźmie się pod uwagę, że Eznik pisze swoją polemikę w V wieku, a więc musiałby uzupełnić dane Tradycji o okres dzielący go od Ireneusza. Ireneusz natomiast znając osobiście uczniów apostoelskich sam jest żywym świadkiem Tradycji.

Zestawiając więc obie polemiki: Ireneusza i Eznika, należy wskazać przede wszystkim na podobieństwo zastosowanego schematu, wyrażające się najpierw w analogicznej kolejności stosowanych argumentów i ich zawartości treściowej, jak i podobieństwo metody /także w egzeziezie Pisma św./ używanej dla skuteczniejszego przekonania marcjonitów. Podobieństwo to z pewnością wzmoocniłoby jeszcze bardziej zestawienie tekstów obu Ojców Kościoła w analogicznych częściach

50 Tamże 407-419.

51 Tamże 420-431.

52 Por. Adversus haereses V, 13, 2-5, 153, 166-182.

53 Eznik, De Deo, PO 28, 432.

polemiki i analiza filologiczna użytych pojęć. Wykracza to jednak poza ramy niniejszego artykułu. Ograniczmy się więc przynajmniej do jednego tylko przykładu. Ireneusz mówiąc o zmartwychwstaniu ciał, podkreśla, że św. Paweł głosi tę prawdę "clare et manifeste" - *δυναμῶδός*⁵⁴, co koresponduje z armeniskim *յայտնի - ya ytni*⁵⁵.

Eznik przy omawianiu tej samej kwestii stwierdza, że św. Paweł na temat zmartwychwstania ciał mówi *այլչափ արևակէ-արհար* *stugé*⁵⁶.

Zwroty użyte przez naszych autorów w tym samym punkcie polemiki z Marcjonem i przy omawianiu tej samej kwestii - są synonimami.

Porównanie schematów polemiki pozwala wzmocnić tezę, że Eznik z Kolb nie tylko znał dzieło Ireneusza, ale także z niego korzystał, a w swojej polemice z Marcjonem był od Ireneusza zależny, przynajmniej pośrednio. Zależność ta nie wyklucza oryginalności dzieła Eznika. Godny podkreślenia jest fakt ścisłego związku patrystycznej literatury armeniskiej z grecką, jak również popularność i autorytet, jakim cieszył się w Kościele starożytnym jeszcze w V w., w dalekiej Armenii, święty biskup Lyonu - Ireneusz.

Ks. Bogdan Częsz - Poznań

THE POLEMICS OF IRENAEUS AND EZNIK OF KOLB AGAINST MARCION
/Summary/

In the present raport I would like to draw attention to two Fathers of the Church - Irenaeus and Eznik of Kolb - whose works contain polemics against Marcion. Though Eznik lived about 250 years later, his work shows reliance on predecesing Greek Fathers including Irenaeus. I find grounds for this in comparison of ways and methods, which Irenaeus and Eznik use in polemics against Marcion.

It seems therefore, that Irenaeus constructed his polemics against Marcion in the following way: 1. Presentation of errors,

54 Adversus haereses V,13,5, Sch 153,180-182.

55 Por. B.Reynders, Lexique comparé du texte grec et des versions latine, arménienne et syriaque de l' "Adversus haereses" de saint Irénée, Louvain 1954.

56 De Deo, PQ 28,425. Tłumaczenie Mariusa Merciera brzmi: "Car l'Apôtre à ce point, donne pour certaine la resurrection du corps...".

2. National arguments, 3. Arguments from the Tradition, 4. Scriptural arguments, 5. Dogmatic arguments, 6. A list of contradictions and inconsistencies in Marcion's teachings, 7. Supplement: a/ the problem of the Resurrection of the body, b/ depreciation of the person of the Marcionites. Eznik's division corresponds almost identically with the division of Irenaeus's polemics against Marcion. Eznik's polemics lacks only the group of arguments from the Tradition. This is understandable, if we take into consideration that Eznik wrote his polemics in the fifth century so he would have to complete the data on Tradition for the period dividing him from Irenaeus. Whereas Irenaeus himself was a living witness to the Tradition and knew personally the pupils of the Apostles.

A comparison like this suggests that Eznik of Kolb not only knew Irenaeus's work, but also used it and relied on it in his polemics against Marcion. It is difficult to determine the degree of this reliance. Anyway, it is worth drawing attention to the close union between patristic Armenien and Greek Literature as well as the popularity of St. Irenaeus in the Ancient Church, proof of which we can find while analysing the work of Eznik of Kolb.